

Tanrı ve Ahlaki Müeyyide

MÜNTEHA BEKİ

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Türkiye

munteha.beki@yobu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6906-3366>

Öz

Ahlakın bir müeyyide gücü olarak kendisini insanlara dayattığı, bir olgu olarak kabul edilir. İnsanların ahlaken yanlış yapmaları durumunda birtakım tepkilerle karşılaşmaları veya yaşadıkları iç sıkıntı ya da huzursuzluk ahlakın bir yaptırım gücüne sahip olduğunu doğrular niteliktedir. Ahlaki yaptırımın gücünü ahlaki değer ve yükümlülüklerin nesnel ve zorunlu olmasından aldığı söylenebilir. Bu çalışmada, ahlaki yükümlülükler ile müeyyide arasında bir ilişkinin olup olmadığı, ahlakın tabiatı gereği bağlayıcılığının temelini ne olduğu, bir müeyyide gerektirip gerektirmediği, gerektiriyorsa ahlakın müeyyideye nasıl konu olabileceği ve ahlaki müeyyidenin kaynağının ne olabileceği sorularına yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda, realist bir ahlak anlayışı çerçevesinde ahlak, müeyyide ve Tanrı arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağı ele alınmakta ve buna bağlı olarak ahlaki müeyyidenin Tanrı'ya dayandırılabilmesi savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Müeyyide, Ahlak, Yükümlülük, Sorumluluk, Nesnellik.

God and Moral Sanction

Abstract

It is a well-known phenomenon in which morality imposes itself on people as a sanctioning power. The fact that people encounter certain reactions or inner distress or uneasiness when they do morally wrong confirms that morality has a sanctioning power. It can be said that moral sanction derives its power from objective and necessary moral values and obligations. This paper is dealt with the questions of whether there is a relationship between moral obligations and sanction, what is the ground of the binding nature of morality, whether it requires a sanction, if so, how morality can be subject to sanction, and what the source of moral sanction can be. In this context, it is considered whether a relationship can be established between morality, sanction, and God within the framework of moral realism and, accordingly, argued that moral sanction can be based on God.

Keywords: God, Sanction, Morality, Obligation, Responsibility, Objectivity.

Giriş

Ahlaki eylemler, insan ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan ve yapılması durumunda başkalarının ilgi ve değerlendirmesine konu olması kaçınılmaz görünen eylemlerdir. Ahlaki eylemlerin başkalarına açık olması, bu eylemlerin ahlaki öznenin övgü veya yergi gibi başka kişiler nezdinde bir tutum, söz ya da davranış şeklinde karşılık bulabileceği anlamına gelir. Ahlaki hayatımızın önemli bir parçasını oluşturan bu ilişkilerde eylemlerimizin olumlu veya olumsuz anlamda yargılanması kayda değer bir yer tutmaktadır. Yapılması veya kaçınılması gerekli olan bir eylemin yapılmaması veya kaçınılmamasının onaylanmadığını ifade eden durumlar genelde bir müeyyide olarak nitelendirilir. Bu onaylamamanın göstergesi olarak kişi, eylemi nedeniyle bir yargılama ve suçlamaya karşı karşıya kalır. Ahlaki müeyyide de ahlaken yanlış eylemlerinden dolayı öznenin yargılanması ve bunun karşılığında suçlanmasını ifade eder. Ahlaki bir eylemi yargılama ve onaylamama çeşitli şekillerde kendini gösterebilir. Ahlaken yanlış bir eylem, niteliğine bağlı olarak bazen bir yergi, kınama, ayıplama, suçlama şeklinde zayıf bir müeyyideye, bazen de ceza şeklinde daha güçlü/ağır bir müeyyideye konu olabilir. Ahlaki müeyyideye de konu olan eylemlerimizden sorumlu olma ve bundan dolayı hesaba çekilmenin ahlaki sezgi ve beklentilerimiz nedeniyle iyilik ve adaletin gerçekleşmesi amacıyla yönelik olduğu söylenebilir. Ahlaki müeyyide yoluyla bu beklentilerin karşılanabilmesi ancak ahlaki değer ve yükümlülüklerin kaynağını dayandırabileceğimiz zeminin aynı şekilde ahlaki yaptırımlara da kaynak olması durumunda mümkün olabilir. Ahlaki yaptırımların ne tür bir ahlaki otorite tarafından gerçekleştirilebileceği söz konusu olduğunda bu otorite ya kişinin öznel duygusu ve inancına dayalı olarak kendisi ya da toplumun üzerinde uzlaştığı kurallara bağlı olarak toplum olabilir. Ancak ahlakın nihai amacının gerçekleştirilmesinde kişinin kendisi, vicdanı ya da toplumun yaptırım gücünün yeterli olamayacağı düşünüldüğünde ahlaki müeyyidenin nihai kaynağının en yüksek otorite olarak Tanrı'ya dayandırılması gerektiği düşüncesi ahlaki sezgi ve beklentilerimize daha uygun görünmektedir.

Ahlaki yaptırım, ahlaki birtakım eylemlerin değerlendirilmesiyle ilgili olarak ahlakın daha çok pratik boyutuyla ilişkilendirilir. Ancak, ahlaki eylemde bulunmak kadar bu eylemlere yönelik değerlendirmeler de pratik bir mesele olmakla birlikte, bunların ahlaka ilişkin teorik bir çerçeveden bağımsız olamayacağı söylenebilir. Dolayısıyla, ahlakın imkanı, tabiatı ve kaynağına ilişkin benimsenecek teorik bir yaklaşım, ahlakın pratik hayattaki yansımalarını da şekillendirecektir. Bu nedenle, ahlakın mahiyeti ve gerçekliği hakkında öne sürülebilecek teorik/metafiziksel çerçeve ahlaki doğrular, değerler, yükümlülükler ve sorumlulukların yanı sıra yaptırımların imkanı, mahiyeti ve kaynağının ne olması gerektiğine de zemin teşkil edecektir. Bu bağlamda ahlakın tabiatı gereği bağlayıcılığının

temelinin ne olduğu, bir müeyyide gerektirip gerektirmediği, gerektiriyorsa ahlaki eylemlerin müeyyideye nasıl konu olabileceği, müeyyidesiz bir ahlakın imkanı, ahlaki müeyyidenin Tanrı'yla ilişkisinin kurulup kurulamayacağı gibi sorular felsefi bir irdelermeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu soruların öngörülen metafiziksel varsayımlara bağlı olarak yanıtlanabileceği dikkate alındığında hangi metafiziksel varsayımın ahlakın tabiatını ve müeyyideyle olan ilişkisini makul ve tatmin edici şekilde ortaya koyabileceği, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu çalışmada ise realist bir ahlak anlayışı çerçevesinde ahlak, müeyyide ve Tanrı arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, öncelikle, ahlaki müeyyidenin tabiatı ve karakteri, ahlakın müeyyideye konu olmasının imkanı ve koşulları irdelenecek, daha sonra ahlaki müeyyidenin kaynağının ne olabileceğine ve Tanrı'ya dayandırılıp dayandırılmayacağına yer verilecektir.

I.

Müeyyide kavramı, "bir işi yapmaya veya yapmamaya zorlayan kanun gücü" şeklindeki bir tanımlamayla daha çok hukuki bir kavram olarak ele alınmakla birlikte dinî, toplumsal, ahlaki vs. birçok düzlemlerde de müeyyide kavramına rastlamak mümkündür.¹ Kişinin yapması veya kaçınması gereken birtakım ödevlerin yerine getirilmesinde zorlayıcı gücü ifade eden müeyyide, ahlaki düzlemde de "ahlaki ödevleri yerine getirmeye zorlayan ya da özendiren güç" şeklinde tanımlanabilir. Ahlakın bir anlamda bütün pratiklerimizi kuşattığını düşündüğümüzde ahlaki yaptırımların sahasının da diğer yaptırım türlerinden daha geniş ve daha temel olduğu söylenebilir.² Bununla birlikte, söz konusu tanımlamanın ahlaki ve rasyonel beklentilerimize uygun temel bir sezgiyi ifade ettiği düşünülse de bunun ahlaki müeyyidenin tabiatı ve karakterinin ne olduğunu ortaya koyacak kuşatıcı bir tanımlama olduğunu söylemek zordur. Ahlakın bir yaptırım gücü olarak, kişinin kontrolünde olduğu gerekçesiyle eylemlerinden sorumlu tutulmasını ve eylemine bağlı olarak bir övgü veya yergiyle karşı karşıya kalmasını kaçınılmaz kıldığı düşünülür. Ahlakın yaptırım gücü, failin ahlaki eylemlerini onaylama ve onaylamamayı kapsamı şeklinde geniş bir anlama işaret etmekle birlikte dar anlamda onaylamamayı ifade eder. Ahlaki anlamda gerekli olan eylemleri yapmama veya yanlış bir eylemi yapma noktasında bir onaylamama durumuyla karşılaşmak farklı şekillerde söz konusu olabilir. Bu noktada ahlaki müeyyide, tüm bu *onaylamama* çeşitlerini kapsayan genel bir kavram olarak görülebileceğinden burada bu genel anlamıyla müeyyide/yaptırım kavramı *suçlamayı* da içine alacak şekilde kullanılmaktadır.³

¹ Bkz. Mustafa Çağrı, "Ahlaki Müeyyide," 173.

² Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk*, 265-266.

³ Batı literatüründe ahlaki müeyyide kavramı "moral sanction" terimiyle ifade edilmekte olup, davranışsal düzeyde ve cezalandırmayı kapsayacak şekilde kullanılmakla birlikte bunun hem pejo-

Ahlakın kişiler arası ilişkiler ya da toplumsal ilişkiler düzleminde bir anlama sahip olduğu düşünüldüğünde ahlaki yaptırımların da bu ilişkilerden bağımsız olamayacağı açıktır. Bu noktada, ahlaki yaptırımların ne olduğu konusunda farklı yaklaşımların olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımların ahlaki yaptırımların tabiatı ve karakterinin nasıl olması gerektiği konusunda tatmin edici olup olamayacakları bu yaptırımların gerekli ve yeterli koşullarının ne olabileceğine bağlı olarak irdelenebilir. Öyle ki, ahlaki yaptırımların hangi koşullar altında gerçekleşmesinin doğru olacağı öngörülmediğinde bu yaptırımların nasıl olması gerektiği ortaya konulamayacağı gibi ahlaki eylemlerin neden yaptırımlara konu olduğunu izah etmek de güçleşecektir. Bu bağlamda, ahlaki yaptırımın hangi koşullarda gerçekleşebileceğini ele almadan önce bu yaptırımların karakter ve yapısını analiz etmek yerinde olacaktır. Bir ahlaki yaptırımın gerçekleşmesinde şu üç bileşenin bulunduğu söylenebilir: Yaptırımın uygulandığı konu; yaptırımı uygulayan otorite; uygulanan yaptırım. Bu bileşenlerin ilki ahlaki yaptırımlara konu olan ahlaki eylemleri ifade eder. Buna göre, bir eylemin suçlanmaya değer olması, bir kimsenin eyleminden dolayı suçlanmayı hak ediyor olması anlamına gelir. Ancak bir kimsenin suçlanmayı hak etmesi sadece eylemiyle sınırlı olmayabilir, failin karakter ya da mizacının da suçlanmaya değer olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra, kişinin eylemde bulunmasının nedeni olarak motivasyonu ya da niyetinin de suçlanmayı hak edip etmediği; kötü motivasyonlardan iyi sonuçlar çıkıp çıkmayacağı ya da tersi düşünüldüğünde sadece sonucundaki faydayı/zararı dikkate alarak bir kimsenin ahlaken suçlanıp suçlanamayacağı da sorulması gereken bir başka sorudur.⁴ Bu soruları dikkate aldığımızda, ahlaki yaptırımın sadece ahlaki eylemleri değil aynı zamanda kişinin karakterini, niyet ve tutumlarını da dikkate almayı gerektirdiği söylenebilir. Diğer türlü, pratik hayatta ahlaki değerlendirmelerin her zaman doğru şekilde olduğunu söylemek zordur. Söz gelimi, bir kimsenin yerine getirdiği eylemleri gözlemlenebilir olsa da niyetinin gözlenemeyeceği durumlarda eylemlerini ahlaki olarak değerlendirmek doğru şekilde yapılmayabilir. Nitekim bir kimse ahlaki karakterini başkalarına açık hale getirecek eylemlerde bulunmayabilir. Veyahut ahlaken doğru niyete sahip olmadığı halde doğru eylemi yapması düşünülebileceği gibi doğru bir niyete sahip olduğu halde kişi yanlış bir eylem yapabilir veya hiçbir eylemde bulunmayabilir. Dolayısıyla, kişinin niyeti gibi unsurların da ahlaka konu olduğu düşünüldüğünde ahlaki değerlendirme ve yaptırımlar eylemlere yönelik olabileceği gibi bu

ratif hem de sınırlı/dar bir anlama sahip olduğu gerekçesiyle son yıllarda bunun yerine daha geniş manada *ahlaki suçlama (moral blame)* kavramının sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada ise ahlaki suçlama ve müeyyide kavramları genel manada ele alınıp zaman zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır.

⁴ Daniel N. Robinson, *Praise and Blame: Moral Realism and its Applications*, 3.

eylemlerin gerçekleşmesinin nedeni olarak failin karakteri/mizacı ve niyetine yönelik de olabilir.⁵

Ahlaki yaptırımlar için gerekli olan diğer bir unsur yaptırımı uygulayan otorite ile ilgilidir. Buna göre bir eylemi, karakterinden dolayı bir kimseyi, niyetini veya eylemin yol açtığı sonuçları ahlaki anlamda değerlendirecek ve yaptırımı uygulayacak bir otorite olmalıdır. Zira ahlaki eylemlerin ahlaki beklenti ve gerekçelere dayalı olarak hesaba çekilmesi ya da tepkiyle karşılanması, suçlamanın ikinci şahıslara açık olduğu anlamına gelir. Bu, kişinin kendisini suçlaması durumunda da kendisini ikinci şahıs gibi yargılayabilmesi demektir. Dolayısıyla, ahlakın kişinin hem kendisine hem de başkalarına karşı yükümlü ve sorumlu olmayı, bu nedenle hesap vermeyi gerektirmesi, ahlaki yaptırımı uygulayan otoritenin de kişinin kendisi, başkaları (toplum, devlet) ya da belki de daha yüksek bir otorite olarak Tanrı olabileceği düşünülebilir.⁶ Bu bağlamda, ahlaki otoritenin ne olabileceği noktasında Mill, yaptırımların iki şekilde gerçekleştiğini savunur: Dahili ve harici yaptırımlar. Harici yaptırımlar bizim dışımızdaki insanlar ya da Tanrı olabilir. Buna karşılık dahili yaptırım ise vicdandır.⁷ Mill için ahlaki bir yaptırımın gücü genelin mutluluğuna⁸ bağlı olduğu için başka insanlara ya da Tanrı'ya dayanan dışsal ahlaki yaptırımın yanı sıra içsel bir yaptırım olarak vicdanın da genelin mutluluğundan bağımsız olması düşünülemez. Ona göre, vicdan kompleks bir fenomen olsa da insanı ahlaki yükümlülük fikrine bağlayan bir tür mistik yasadır. Onun bağlayıcı gücü doğru eylemlerin ihlal edilmesi durumunda bizi vicdan azabıyla karşı karşıya bırakır. Bu nedenle, bu öznel duyguya sahip olmayan bir kimse için bu yaptırımın bağlayıcı bir gücü yoktur. O kimse için ancak dışsal yaptırım yoluyla bir tür ahlaktan söz edilebilir.⁹ Mill faydacı bir yaklaşımla, vicdanın yaptırım gücünün diğer yaptırım türlerinden daha yüksek olduğunu düşünmekle birlikte başkalarının acı ve hazlarını hesaba katmayan bir yaptırımın ahlaki değerinin olamayacağını savunur.¹⁰ Mill'in ifade ettiği gibi, ahlaki yaptırımlar bir otorite olarak kişinin kendisi ve vicdanı tarafından gerçekleştirilebileceği gibi başka insanlar, toplum ya da Tanrı tarafından da uygulanabilir.

Ahlaki yaptırımların yapısını oluşturan üçüncü unsur ise uygulanan yaptırımlardır. Bu yaptırımların tabiatının ne olabileceği konusunda ilk olarak, bir kimsenin eyleminden ya da karakterinden dolayı bir yargılamaya tabi tutulması akla gelebilir. Buna göre yaptırım, bir eylemin ahlakın

⁵ Bkz. Louis P. Pojman ve James Fieser, *Ethics: Discovering Right and Wrong*, 7.

⁶ Bkz. Stephen Darwall, *The Second- Person Standpoint*, 101-102. Bu konuyla ilgili farklı bir çalışma için ayrıca bkz. Hümeýra Özturan, "İdeal Bir Müeyyide Teorisi Nasıl Olabilir?," 137-156.

⁷ John Stuart Mill, *On Liberty, Utilitarianism and Other Essays*, 141; Bkz. Ülken, *Ahlâk*, 265-266.

⁸ Genelin mutluluğu ile mümkün olduğu kadar çok sayıda insanın mutluluğu kastedilmektedir.

⁹ Mill, *Utilitarianism*, 141-142.

¹⁰ Mill, *Utilitarianism*, 142.

birtakım normlarına uygun olup olmadığına ilişkin bir yargıyı ifade eder. Ahlaki eylemler, bu normlara uygun olarak doğru veya yanlış şeklinde nitelendirilebilir. Bir kimsenin ahlaki suçlanmayı hak etmesi eyleminin ahlaki standartlara aykırı olduğuna ve eylemine ilişkin pratik yargılar veya kararlara dayanır. Ahlaki suçlamanın bu standartlara göre gerçekleştiği düşünüldüğünde suçlamanın karakteri de bir değerlendirme (*evaluating*) olarak görülebilir. Bu tür yargıların normatif değer yargıları olması nedeniyle belli bir [yaptırım] *gücü* taşıdığı da söylenebilir.¹¹ Bilişselci yaklaşım olarak ifade edilen bu düşüncede, değerlendirme ile bir eyleme ve kişinin ahlaki karakterine değer atfetme, karakterindeki olumsuz bir şeyi açığa çıkarma söz konusudur. Bu nedenle, bizim başkalarını ahlaki olarak değerlendirmemiz gibi başkalarının da bizimle ilgili değerlendirmelerini ya da bizim kendimizle ilgili ahlaki değerlendirmelerimizi ciddiye almamız kaçınılmazdır. Öyle ki, ahlaki standartlara aykırı davrandığımızda buna ilişkin herhangi bir yargıda bulunulması pekala hoşlanmayacağımız bir şeydir.¹² Bu tür bir yaklaşımda yaptırım, suçlanan kişiye ya da bir başkasına ifade edilmeyebileceği gibi herhangi bir duygusal tepki ya da tepkisel tutum gösterilmeden soğukkanlılıkla da yapılabilir. Ancak, ahlaki normlara aykırı davranması durumunda bir kimsenin davranışını sadece ahlaki olarak değerlendirmek/yargılamak, suçlamanın duygusal önemini ıskalayabilecek ve ahlaki ilişkilerimizin oluşumunda önemli role sahip olan bu duygusal tutuma hakkını veremeyecektir.¹³ Bu nedenle, yargılamanın bir olguyu dile getirdiği düşünüldüğünde ahlaki yaptırımın da sadece bir olguyu göstermekten ibaret kalabileceği akla gelebilir. Oysa, bir kimseyi suçladığımızda basitçe onun ahlaki normlara aykırı davrandığı olgusuna dikkat çekmekle kalmıyor, aynı zamanda onu onaylamadığımızı duygusal tutum ya da tepkilerle, bazen de davranışlarla belli ediyoruz. Dolayısıyla, neyin suçlanmaya değer olduğuna hükmetmek konusunda bilişselci yaklaşım kabul edilse de salt bir değerlendirme yapmanın yaptırım gücü açısından zayıf kalacağı ve yeterli olamayacağı söylenebilir.¹⁴

Bir eylemi onaylamamanın kızgınlık, öfke gibi duygularla da gösterilebileceği düşünüldüğünde ahlaki yaptırımların bilişsel bir karaktere sahip olduğu düşüncesine karşın bunların bir eylemin onaylanmadığını ifade eden duyguların sadece yansması olduğunu savunan birtakım yaklaşımlardan söz edilebilir. Bu tür bir duygucu yaklaşımı savunan Ayer'e göre, bir eylemi onaylayıp onaylamamız ancak bir duygu ifadesi olabilir. Bir eylemi övmek ya da kınamak için belli bir eylemler kümesinin ahlaken

¹¹ Ishtiyaque Haji, *Moral Appraisability: Puzzles, Proposals and Perplexities*, 9; D. Justin Coates ve Neal A. Tognazzini, "The Contours of Blame," 9.

¹² Bkz. Angela M. Smith, "Moral Blame and Moral Protest," 30-31; Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 9.

¹³ Smith, "Moral Blame and Moral Protest," 31.

¹⁴ Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 9-10.

onaylanan ya da onaylanmayan olduğunu ahlaki birtakım ilkelerle belirleyemeyiz. Bu durumda, ahlaki ilkelerin geçerliliği iddia edilemeyeceği gibi hangi eylemin ahlaken onaylanıp hangisinin onaylanmayacağını belirlemek ne olgusal ne de psikolojik olarak mümkün değildir.¹⁵ Benzer bir yaklaşımla, ahlaki iddiaların sadece bir duygu ifadesi olmanın ötesinde bir tutum ve dinamik bir anlamı da barındırdığını savunan Stevenson'a göre, bir eylemi onaylama veya onaylamamakla karşıdaki insanda bir etki ve tutuma yol açmış oluruz.¹⁶ Ahlaki suçlama veya yaptırım da bu anlamda duygusal bir tutumu yansıtmak ve bu şekilde suçladığımız kişide bir etki uyandırmak demektir. Ahlaki bir eylemi onaylayıp onaylamama noktasında duyguların göz ardı edilemeyeceği düşünüldüğünde duygucu yaklaşımların ahlaki yaptırımlardaki vurgusu dikkate değer görünmektedir. Ahlaki yaptırımlar, duyguların dışavurumu şeklinde olabilir, ancak, ahlaki bir eyleme yönelik duygularımızın neden onaylamama şeklinde tezahür ettiğinin gerekçesinin ne olabileceği burada yanıtlanması gereken bir sorudur. Yapılan bir eylemi ahlaken değerlendirmemiz mümkün değilse onaylamadığımızı gösterecek uygun duygunun neye göre belirleneceği muğlak olacağı gibi duygu yoluyla da olsa bir eylemi onaylayıp onaylamamamızın da anlamlı olacağı söylenemez. Dolayısıyla, ahlaki eylemlere ilişkin herhangi bir tutumun ahlaki bir değerlendirmeden bağımsız olamayacağı düşünüldüğünde ahlaki yaptırımların bilişsel bir temele dayanamayacağını savunan duygucu yaklaşımların, bu yaptırımları salt duygulara indirgemesiyle bir keyfiliğe varması kaçınılmaz olacaktır.

Ahlaki yaptırımları duygulara indirgeyen bir yaklaşımın tatmin edici olmadığını iddia eden kimi düşünürler, bilişsel bir temele dayanmakla birlikte ahlaki yaptırımların bir duygudan daha fazlası olması gerektiğini savunur. Strawson'a göre, sosyal hayatın bir gereği olarak başka insanlarla paylaştığımız birçok ilişkide sergilediğimiz birtakım tutum ve davranışların önemli bir kısmı ahlaki beklentilerimiz nedeniyle tepkiseldir. Ahlaki yaptırımlar da olumsuz tutum ve davranışlara karşı gösterilen kızma, öfkelenme, alınganlık, aşağılama gibi hem duyguları hem de tepkisel tutumları ifade eder. Strawson'a göre bu tutum ve duygular bize içinde yaşadığımız toplum tarafından verilmiştir.¹⁷ Tepkisel tutumların doğal insani refleksler olmanın yanı sıra ahlaki sorumluluklarımızın anlaşılmasında da önemli ve açıklayıcı önceliğe sahip olduğunu düşünen Strawson için ahlaki sorumluluklar bu suçlama ve yaptırımlara bağlı olarak anlaşılabilir.¹⁸ Strawson'un bu yaklaşımına göre tepkisel tutumlar, duyarlılığımızın bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bir kimseyi suçlamak için duyarlı olmamız, o kimseyi sorumlu tutmamızı ya da bir kimsenin

¹⁵ Bkz. A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, 111-112.

¹⁶ Bkz. C. L. Stevenson, "Emotive Meaning of Ethical Terms," 254-266.

¹⁷ P. F. Strawson, *Freedom and Resentment*, 24-25.

¹⁸ Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 6-7.

sorumlu olup olmadığını belirlememizi sağlar. Benzer bir yaklaşımı savunan Wallace da burada ayırt edici noktanın ahlaki yükümlülüklerin ihlaline karşı gösterilen tepkisel tutumların, yaptırımın/suçlamanın karakteristik özelliği olduğunu öne sürer. Diğer türlü, hiçbir kızgınlık ya da öfke duymaksızın bir kimseyi suçlamak ya da kişinin suçluluk hissetmeksizin kendisini suçlayabilmesi gerçekten tuhaf olacaktır.¹⁹ Dolayısıyla, bir kimseyi suçlamanın bir değerlendirme içerdiği kadar duygusal bir tepkiyi de içinde barındırması gerektiği düşünüldüğünde, ahlaki suçlama ve yaptırımların salt bir duygu ifadesi olarak yeterli olamayacağı, bunun tepkisel bir tutum olarak da kendisini göstermesinin kaçınılmaz olacağı savunulabilir.

Bununla birlikte, suçlamanın zorunlu olarak öfke, kızgınlık, aşağılama gibi duygusal tepkileri içermesi gerekmediği, bu tepkiler olmaksızın da bir kimsenin suçlanabileceği düşünülebilir. Tepkisel duygu ve tutumların ahlaki yaptırımın tabiatını anlamak noktasında yeterli olmadığını düşünen Sher, Strawsoncu bir yaklaşıma itiraz ederek bir kişiye doğrudan olumsuz tepki göstermenin dışında suçlamanın başka yollarının da olabileceğini savunur. Örneğin, suçladığımız kişiye yazarak, imzasız mektup göndererek ya da bir şeye zarar vererek birçok yolla eylemine karşı olduğumuzu gösterebiliriz. Yine bunun dışında kınama, azarlama, ayıplama, yakınma gibi edimlerle de bir kimseyi suçlamak mümkün olduğu gibi kişinin kendi kendisini suçladığını gösteren özür dileme de bir yaptırım sayılabilir. Sher'e göre, ahlaki suçlamalar bir kimsenin kötü davrandığı ya da kötü bir karaktere sahip olduğu inancına dayanır. Birbirinden farklı tüm bu suçlamalar da söz konusu inanç etrafında kümelenen eğilimleri (*dispositions*) ifade eder.²⁰ Sher, ahlaki suçlamanın sadece kişiye dair bir inancı değil, aynı zamanda kişinin kötü karakterde olmaması ya da yanlış davranmamış olması isteğini de içermesi gerektiğini savunur. Bu durumda, ahlaki suçlama, nedensel ve normatif yönü de karşılayacak şekilde inanç-istek etrafında tezahür eden bir dizi eğilimler kümesi olarak tanımlanabilir.²¹ Dolayısıyla, bir kimsenin yanlış/kötü eylemde bulunan birine karşı bu inanç ve isteğe sahip olduğu halde herhangi bir eğilim göstermemesi düşünülemez. Bu yaklaşım, ahlaki öznenin eylemi ve karakterine yönelik hem değerlendirmeyi hem de çeşitli eğilimlerle karşılık vermeyi içermesinin yanı sıra iyi niyeti korumayı da göz ardı etmemektedir. Bir başka ifadeyle, ahlaki yaptırımlar inanç yönüyle bilişsel bir boyuta; istek, yönelim, beklenti ve eğilimler yönüyle de konatif²² bir boyuta

¹⁹ R. Jay Wallace, *Responsibility and the Moral Sentiments*, 75.

²⁰ George Sher, *In Praise of Blame*, 94-96.

²¹ Sher, *In Praise of Blame*, 112.

²² "Konatif (conative)" terimi inanç/yargı, bilgi ve duygudan ayrı olarak sadece istek, tutum, eğilim, yönelim/niyet ve beklentileri kapsayan genel bir kavrama işaret eder. Bkz. Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 10. Ahlaki suçlama ve yaptırımları, ahlaki eylem ve yükümlülükleri bunlarla açıklayan yaklaşımların tümünü *konatif yaklaşımlar* adı altında toplamak mümkündür.

sahiptir. Ancak, duygusal ve tepkisel tutum anlayışlarını bir anlamda indirgemeci olmakla eleştiren Sher'in, suçlamanın karakteristik özelliklerinden sayılabilecek duyguları dikkate almamasıyla ahlaki yaptırımları eğilim ve yönelimlere (konatif unsurlara) indirgediği söylenebilir.²³

Ahlaki suçlama ve yaptırımları konatif unsurlarla açıklamanın yeterli olamayacağını düşünen Scanlon ise suçlamanın kişilerle olan ilişkimizi modifiye etmeyi de içerdiğini savunur. Bir kimsenin suçlanmaya değer olması, başkalarıyla olan ilişkisini zedeleyen tutumlar taşıdığı anlamına gelir. Bu nedenle, birini suçlamak demek, onun suçlanmaya değer olduğuna hükmetmek ve ilişkinin bozulduğuna dair bu yargıyla ilişkiyi gözden geçirmek demektir.²⁴ Scanlon'a göre, ahlaki yaptırımlar ahlaken yanlış eylemlere gösterilen tepki ve eğilimler kümesine işaret etse de suçlamanın/yaptırımların fenomenolojisi, kimin ne zaman ve ne şekilde suçlanabileceğine dair yargıların güvenilirliği ortaya konulmadığı sürece, yaptırımların tatmin edici bir açıklamasından söz etmek zordur. Bu durumda, ahlaki suçlamalar ne sadece bir onaylamamaya indirgenmeli ne de bir ceza olarak sert bir karşılık şeklinde olmalıdır. Scanlon bu iki uç nokta arasındaki orta yolun, failin başkasıyla olan ilişkisini bozan bir tutuma sahip olduğuna hükmetmek ve ilişkiyi gözden geçirecek tutum geliştirmek olduğunu iddia eder.²⁵ Dolayısıyla, Scanlon için, suçlanmaya değer olan, failin başkalarıyla olan ilişkisini bozan tutumlarıdır. Birini suçlamak bu tutuma sahip olmayı ve ilişkiyi değiştirmeyi ifade edeceğinden, ahlaki suçlama bu eylemin yanlışlığına yönelik bir tutumdan ziyade ilişkinin bozulmasına hükmetmenin bir yaptırım olarak gerçekleşmesi demektir. Ancak bu durumda, ahlaki suçlama/yaptırım ilişkilerin bozulduğuna dair bir olguya işaret etmekle sınırlı görünmektedir.²⁶ Öyle ise, burada bir olguyu açığa çıkarmadan bahsedileceği için bunun bir suçlama değil suçlamanın bir sonucu olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, Wallace'ın ifade ettiği üzere, ilişkilerin bozulmasına dair olgular tutumumuzu/ilişkimizi gözden geçirmemizin gerekçesi olabilir de bir kimseyi suçlamada temel olan şey, bozulan ilişki nedeniyle karşıdaki kişiye takılan tutumlardır. Bunlar niyet, eğilim ya da beklentilerimizin ötesinde aslında bir tür tepkisel/duygusal tutumlar olarak düşünülebilir. Ayrıca, bu yaklaşımın ahlaki suçlamanın kapsamına girebilecek her tür karşılık vermeye uygulanıp uygulanamayacağı da önemli bir sorudur. Söz gelimi, kişinin kendi kendisini suçlaması, bu şekildeki bir suç tanımlamasıyla nasıl

²³ Bkz. Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 10-11.

²⁴ T. M. Scanlon, *Moral Dimensions: Permissibility, Meaning, Blame*, 128-129.

²⁵ T. M. Scanlon, "Interpreting Blame," 85-86.

²⁶ Coates ve Tognazzini, "The Contours of Blame," 12.

açıklanabilir? Ya da geçmişte hiçbir ilişkimizin olmadığı yabancı birini bize ya da başkasına karşı yanlış davranışından ötürü nasıl suçlayabiliriz?²⁷

Sonuç olarak, ahlaki suçlama ve yaptırımların yargılama, duygu, tepkisel tutumlar, eğilim ve yönelimler ya da davranışlar şeklinde karakterize edilebileceği dikkate alındığında bunların tek bir şeye indirgenmesinin tatmin edici olamayacağı, ahlaki eylem ya da duruma göre değişebileceğini düşünmek makul görünmektedir. Bununla birlikte, ahlaki suçlama ve yaptırımların, farklı şekillerde olabileceği düşünülse de ahlaki bir failin eylemi, karakteri, niyet veya tutumların ahlaki anlamda yanlış veya kötü olup olmadığına ilişkin bir değerlendirmeyi/yargılamayı içermesi gerektiği gibi bir şekilde duygusal tepki veya tutumları içerdiği de açıktır. Ancak, ahlaki değerlendirme ile karşılık verme ya da tepki gösterme arasında yakın ilişki olmakla birlikte bunun zorunlu olduğunu söylemek zordur. Kişinin kendisi ya da başkaları, hiçbir tepkide bulunmadan sadece kişiye ya da eylemine dair bir yargıda bulunmakla yetinebilir. Bir eylemin yanlış olmasından dolayı suçlanmayı hak ettiği şeklinde bir değerlendirmede bulunmak ile bu eylemden dolayı kişiye karşılık vermek birbirinden ayrıdır. Birincisi ikincisinin önkoşulu olmakla birlikte ahlaki yaptırım özünde bir tepki göstermeyi, bir karşı çıkışı, gerektiğinde bir cezalandırmayı ifade etmelidir. Diğer türlü, Smith'in de ifade ettiği üzere, bir kimseyi affettiğimizde eylemine ilişkin yargımızı koruduğumuz halde ona birtakım ciddi tepkiler göstermekten vazgeçemedik. Bu ciddi tepkiler, değerlendirmenin de ötesinde cezalandırıcı bir davranış, kişinin ahlaki karakterine değer atfetme ya da tepkisel tutumlar gibi farklı şekillerde olabilir.²⁸ Ahlaki suçlama ve yaptırımların karakterinin değişebilmesinin yanı sıra burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da bunların nasıl bir işleve sahip olduğudur. Ahlaki yaptırımların, farklı şekillerde kendisini göstermekle birlikte benzer bir işleve sahip olduğu noktasında bir ortaklık içerdiği söylenebilir. Ahlaki suçlama/yaptırımın ne tür bir amaca hizmet ettiğini ve belirli bir bağlamda ne tür zihinsel bir durum ya da faaliyetle bu işlevi gerçekleştirdiğini dikkate almanın daha önemli olduğunu savunan Smith'e göre, bir kimseyi ahlaken suçlamak, failin kendisine ya da başkasının davranışına karşı önemli ölçüde ahlaki itirazı/protestoyu (*moral protest*) dışı vurmaktır. Bu itirazın bir şekilde dışsal olarak ifade edilmesi ya da tepkisel bir tutum olması gerekmez, ancak tüm davranışsal ve tutumsal yanıtları birer suçlama/yaptırım örneği olarak bir araya topladığımızda bunların ortak noktasının ahlaki itiraz/protesto olduğu söylenebilir.²⁹

²⁷ R. Jay Wallace, "Dispassionate Opprobrium: On Blame and Reactive Sentiments," 350-351, 352-353.

²⁸ Smith, "Moral Blame and Moral Protest," 29.

²⁹ Smith, "Moral Blame and Moral Protest," 29.

II.

Buraya kadar yapılan mülahazaları dikkate aldığımızda, ahlaki yaptırımların içsel ya da dışsal bir ahlaki otorite tarafından kişinin eyleminin, karakterinin/mizacının ve niyetinin değerine göre farklı şekillerde gerçekleşeceği açıktır. Ancak, ahlaki yaptırımın bu bileşenlere bağlı olduğu düşünüldüğünde bunların ahlaki bir yaptırımın gerçekleşmesi için yeterli olacağını söylemek zor görünmektedir. Bu noktada, ahlaki yaptırımın hangi koşullarda olması gerektiği üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bir başka ifadeyle, hangi koşullar altında bir kimse eylemi, karakteri, niyeti ya da tutumlarından dolayı yaptırıma tabi tutulabilir? Ahlaki bir eylemin, niyetin ya da karakterin müeyyideye/yaptırıma konu olmasının gerekçesini de ifade eden bu koşullar, bir kimsenin neden suçlanmayı hak ettiğini izah edecektir. Ahlaki yaptırımların gerekli koşulu; bir eylemin, karakteri ya da tutumundan dolayı kişinin ahlaki müeyyideye konu olmasını açıklayan ve müeyyidenin gerekçelerinden birini oluşturan “ahlaki yanlış” durumudur. Bu koşul, suçlanmayı/yaptırımı hak etmenin ahlaki bir değerlendirmeyi kaçınılmaz kıldığını ifade eder. Ancak bu koşulun, ahlaki bir yaptırımın gerçekleşmesi için yeterli olacağını söylemek zor görünmektedir. Ahlaki yanlışla konu eylemin, karakter ya da niyetin faili olarak ahlaki öznenin de burada hesaba katılması gerekir. Bu durumda, ahlaki yaptırım için “failin ahlaki yükümlülük ve sorumluluk taşıyabilecek bir kapasiteye sahip olması” da gerekli bir koşul olarak düşünülebilir. Bir başka ifadeyle, ahlaki yaptırıma konu olan fail için ahlaki duygu, niyet, tutum ve eylemlerin onun kontrolünde olması yaptırımın gerekli koşullarından biri olarak görülmelidir. Ahlaki yanlışlık ve sorumluluk, ahlaka ilişkin teorimizle doğrudan ilişkili görünmektedir. Ahlaki değerler, ahlaki doğruluk ve yanlışlık, özgür irade, ahlaki yükümlülük ve sorumluluğa ilişkin bir teori ahlakın bir müeyyideyi gerektirip gerektirmeyeceğini de açıklayacaktır.

Peki, bir eylem, karakter, eğilim ve niyetin ahlaken yanlış olması ya da suçlanmaya değer olması ne demektir? Bir ahlaki durumun suçlanmaya değer olması, ahlaki duruma ilişkin bir değerlendirmeden bağımsız düşünülemez. Bir kimsenin bir eyleminden, karakterinden, eğilim veya niyetinden dolayı yaptırıma tabi tutuluyor olması ancak ve ancak bunların yanlış veya kötü olması koşuluna bağlıdır. Burada mesele, ahlaken yanlış veya kötü olanı belirleyen şeyin ne olduğudur. Duygucu yaklaşımlar açısından, eylemlere atfedebileceğimiz nesnel ahlaki değerler/nitelikler olmadığı gibi ahlaki doğrular da yoktur. Ayer'e göre, ahlaki kavramlar *sözde*-kavramlar olduğu için bir cümlede ifade edildiğinde olgusal içeriğine bir şey katmayacağı gibi ahlaki bir iddianın geçerliliğini denetleyecek bir kriterden de bahsedilemez. Söz gelimi, para çalan bir insana “Bu parayı çalmakla yanlış davrandın” veya “Para çalmak kötüdür” denildiğinde bunun anlamı bir ünlem cümlesinden fazlası değildir. Bu cümleler olgusal olarak

para çalma eylemine ilişkin olup eylemin niteliğine ilişkin bir değerlendirme yargısı değildir. Bu cümleler ile sadece “Para çaldın!!” ya da “Para çalmak!!” şeklinde ünlem ifadeleriyle onaylamadığımızı açığa çıkaran duygularımızı göstermiş oluruz.³⁰ Ayer bu tür bir cümlenin yapılan eyleme ilişkin bir bildirimle yüklenen bir duygu ifadesi olduğunu savunur. Dolayısıyla, ahlaki bir iddia bir duygunun ifadesi olacağı için olgusal olarak denetlenemez. Böyle ise, bir eylemin ya da kişinin ahlaki anlamda onaylanmamasının gerekçesinin ne olabileceği yanıtlanması gereken bir sorudur. Duygucu yaklaşımlar her ne kadar ahlaki niteliklerin gerçekliğini ve ahlaki iddiaların bilişelliğini kabul etmese de duygusal dışavurumun rastgele bir davranışa değil belli bir davranışa yönelik gerçekleştiği dikkate alındığında bu dışavurumun ahlaki bir değerlendirmeyi zımmen varsaydığı söylenebilir. Neden *x* eylemine değil de *y* eylemine karşı öfkemizi yönelttiğimiz, ya da neden *y* eylemini onaylamayıp da *x*'i onayladığımızın bir gerekçesi olmalıdır. Bu nedenle, hangi davranışın başkalarında öfke, kınama gibi duygular uyandırdığının nasıl belirleneceği kadar bir eylemin yanlış veya kötü olmasının kriterinin ne olacağı da önemli bir sorudur. Benzer bir soru kişinin kendi ahlaki davranışlarına karşı tutumunda da geçerlidir. Bu durumda, ahlaki bir eylemin, doğru veya yanlış olup olmadığına dair bir değerlendirme ve denetlemeye kapalı olduğu düşünüldüğünde ortada ahlaken yanlış bir eylem olmayacağı için buna ilişkin yaptırımı/suçlamayı gerektirecek bir gerekçenin olmasından da bahsedilemez.

Ahlaki yaptırımları bir duygu ifadesi/yansıması (*expression*) olarak açıklamak, eylemin ahlaken yanlış olduğuna ilişkin duygularımızı betimlemekten (*description*) farklıdır. Betimleme ahlaki eyleme ilişkin bir duyguya atıfla yapılmakta ve ahlaki yargılar da bu duygu/tutumları betimleyen yargılar olmaktadır.³¹ Öznelci (subjectivist) olarak nitelendirilen bu (ikinci) yaklaşıma göre, bir eylemin ahlaken doğru veya yanlış olduğuna, bir kişinin karakter ve tutumlarının ahlaken iyi veya kötü olduğuna dair bir doğruluk iddiasından söz edilebilir. Buna göre, bir eylemin doğru veya yanlış olduğunu belirleyen şey kişinin duyguları olacağı için kişilerin öznel duygu, istek veya inançlarından bağımsız nesnel ahlaki olgular yoktur. Ahlaki bir olgunun doğruluk değerini belirleyen kriterin öznel olduğu düşünüldüğünde ahlaki eylemlerin, karakter ve tutumların yargılanması ve bir yaptırıma tabi tutulması da öznel bir tutumun yansıması olarak görülebilir. Ancak, kişinin öznel inanç ve duygularının/tutumlarının değişebileceği veya yanılabilirliği düşünülebilir. Ayer’in de ifade ettiği gibi, herhangi bir çelişkiye düşmeksizin bir kimsenin onayladığı bir eylemin doğru olmadığı veya bir şeyin iyi olmadığı iddia

³⁰ Ayer, *Language, Truth and Logic*, 107.

³¹ James Rachels, “Subjectivism,” 437.

edilebileceği gibi yanlış bir eylemi ya da kötü bir şeyi onaylamak da mümkündür.³² Bu durumda, her ne kadar bir kimseyi ahlaken suçlayabilmek için onun yanlış yaptığı veya eylemin kötü olduğu inancına/yargısına sahip olsak da neden bu tür bir yargıda bulunduğumuzun makul bir açıklaması olmalıdır. Eğer tatmin edici bir açıklama yoksa, o zaman bu tür bir yargı, dayanağı olmayan keyfi bir öneri olarak kalacağı için reddedilebilir. Bu nedenle, bir kimse ahlaki bir eylemin yanlış olduğu yargısında bulunurken ya [bağımsız] gerekçeleri olmalı veya bir yargıda bulunmaktan kaçınmalıdır.³³

Benzer bir durumu, ahlaki yaptırımların duygusal tepki, tepkisel tutum veya eğilimler olduğunu savunan yaklaşımlar için de söylemek mümkündür. Sosyal ilişkilerimizde zaman zaman tepkisel tutumlar göstermek sosyal hayatın bir gereği olmakla birlikte bu tepkiler aynı zamanda bir eylemin ahlaken yanlış olduğunu belirlemenin de ölçütü olarak düşünülebilir. Tepkisel tutum ve duyguların içinde yaşadığımız toplum tarafından verildiğini savunan Strawson, ahlaki sorumluluklarımızın yanı sıra bir eylemin ahlaken yanlış olduğunu belirleyen de toplum olduğuna işaret eder.³⁴ Bununla birlikte Wallace, tepkisel tutumların arkasında yatan ahlaki beklentilerin ahlaki yasaklar veya gereklilikler olduğunu, dolayısıyla tepkilerin sadece duygu veya tutumlarla sınırlı kalmayıp ahlaki yükümlülük, ahlaki doğru ve yanlış kavramlarıyla da ilişkili olduğunu öne sürer.³⁵ Ancak Strawson gibi Wallace da tepkisel tutumların ahlaki normlara dayandığını savunmakla birlikte bu normların ahlaki pratiklerimizden bağımsız olmadığını düşünür.³⁶ Benzer şekilde eğilim ve yönelimlerin de sosyal düzlemde bir karşılık bulduğu, bunların dayandığı ahlaki değerlendirmelerin de temelde sosyal işleve sahip olduğu söylenebilir.³⁷ Dolayısıyla, bir eylemin ahlaken yanlış olduğunu toplumun belirlediği kabul edildiğinde bu yanlışlara bağlı olarak tepkisel tutum ve eğilimler de uzlaşım (toplumsal) temellere dayalı olarak belirlenecektir. Ancak, belli bir toplumda geçerli olan ahlaki inançlar o toplum için işlevsel bir zorunluluk ifade etse de bu, başka bir toplum için zorunluluk olmayacağı gibi toplumsal kurum ve pratiklerin değişmesiyle ahlaki inançlar da pekala değişecektir.³⁸ Bir eylemin ahlaki değeri belli bir toplumun üzerinde uzlaştığı doğrular ise o zaman bizim yanlış olarak değerlendireceğimiz bir eylemi doğru kabul eden başka bir toplumu yargılamanın ahlaki meşruiyetinden bahsedilemez. Bu durumun ahlaki göreceliği ifade edeceği düşünüldüğünde bir toplum için bağlayıcı olan ahlaki kurallar başka bir

³² Ayer, *Language, Truth and Logic*, 104.

³³ Rachels, "Subjectivism," 438.

³⁴ Bkz. Strawson, *Freedom and Resentment and other Essays*, 6-7.

³⁵ Wallace, *Responsibility and the Moral Sentiments*, 51-52.

³⁶ Bkz. Wallace, *Responsibility and the Moral Sentiments*, 77, 88

³⁷ Robinson, *Praise and Blame*, 38.

³⁸ Bkz. David Wong, "Relativism," 443.

toplum için bağlayıcı olmayacaktır. Böyle ise, ahlaki değer ve doğrular evrensel olamayacağı gibi ahlaki yaptırımların da herkes için geçerli olabileceğini söylemek zordur.

Gerek öznelci yaklaşımlar gerekse uzlaşım sal temellere dayalı göreceli yaklaşımlar olsun, ahlaki iddiaların bilişsel bir zemine dayandığı düşünülse de her iki yaklaşım biçiminin de hangi eylemin ahlaken doğru veya yanlış olduğuna ilişkin nesnel ve evrensel bir standardı temel almadığı görülmektedir. Ahlaken iyi/doğru veya kötü/yanlış ilişkili görüşlerinde insanların farklılaşabileceği dikkate alındığında bu tür değer ve doğruların kişiden kişiye, toplumdaki topluma ya da kültürden kültüre değişebileceği ve bu nedenle öznel ve izafi olması gerektiği düşünülebilir. Ancak, ahlaki değer ve olgulara ilişkin görüş, inanç ve tutumların pratikte farklılık göstermesinden hareketle bu olguların öznel/izafi olduğu sonucuna varmak problemlidir. Bir şeyin tecrübemize konu olması *o şeyi* öznel kılacağı anlamına gelmez. Nitekim bilimde ve günlük hayatta birçok olgu ve olayın tecrübeye konu olması onları öznel kılmıyorsa benzer şekilde ahlaka ilişkin tecrübemiz de ahlaki olguların öznel olduğunu göstermez.³⁹ Yine, ahlaki olgu ve değerlere dair fikir ve inançların toplumdaki topluma değişkenlik göstermesinden bu olgu ve değerlerin izafi olduğu şeklinde bir sonuca varmak da zordur. Nasıl ki iki grup ya da toplumun aynı olayı farklı şekilde değerlendirmeleri mümkünse ahlaka ilişkin değerlendirmelerin değişiyor görünmesi de ahlaki değerlerin değişeceği manasında anlaşılmalıdır.⁴⁰ Dolayısıyla, ahlaki değer ve doğrular ile bizim bunlara ilişkin değerlendirmemiz birbirinden ayrı düşünülmelidir. İkincisinin öznel ve izafi olabilmesine karşılık birincisinin nesnel olması daha makul görünmektedir. O halde, ahlaken yanlış bir eylem kişilerde ya da toplumda farklı değerlendirmelere, duygusal ya da tepkisel tutumlara yol açabilirse de bir failin suçlanmayı hak edip etmediğini ya da bir eylemin yanlış olup olmadığını belirlemek tüm öznel ve izafi tutumlardan bağımsız nesnel değer ve doğrularla karar verilebilecek bir şey olmalıdır.

Ahlaki bir eylemin yanlış olmasının ya da bir kimsenin karakter, niyet ve tutumlarının kötü olmasının nesnel bir gerçeklik olmasına bağlı olarak ahlaki anlamda suçlanmayı hak etmenin de nesnel bir olgu olması gerektiği açıktır. Bir başka deyişle, ahlaki bir olgunun nesnel anlamda suçlanmaya değer olması onun nesnel olarak yanlış/kötü olmasına bağlıdır. Bu durumda, bir eylemin yanlış, bir niyet ya da karakterin kötü *olmasından* dolayı suçlanmayı hak etme ile bunların yanlış/kötü olduğu *varsayılarak* suçlanma arasında bir ayırım olacağı göz ardı edilmemelidir. Eylemi, karakteri ya da niyetinden dolayı bir kişinin *suçlu görülmesi* öznel ve izafi bir değerlendirmeye dayalı iken, kişinin gerçekte *suçlu olması* nesnel bir

³⁹ Robinson, *Praise and Blame*, 30.

⁴⁰ Robinson, *Praise and Blame*, 34.

olguya işaret eder. Benzer bir ayırımın *suçlu olmak* ve *suçlu hissetmek* arasında da gözetilmesi gerektiği söylenebilir. Edwards'ın ifade ettiği üzere, birincisi önermelerin doğruluğuna ilişkin bir mesele iken, ikincisi ise suçluluk koşulları olmadan da gerçekleşebilir ya da tersi olabilir. Söz gelimi, nevrotik bir kişiliğe sahip bir kimse suçlu olmadığı halde kendini suçlu hissedebilir; buna karşın başkalarının gözünde suçlu olduğu halde kişi kendini suçlu hissetmeyebilir.⁴¹ Dolayısıyla, Adams'ın da dikkat çektiği üzere, suçluluk duygusu ya da tepkisel tutumlar suçluluk olgusunun anlaşılmasının bir yolu olsa da suç ya da suçluluk olgusu bir duyguyu değil nesnel ahlaki bir durumu ifade eder. Öyle ki bu olgu, suçlu olan kişi bunu kabul etmese de başkalarının haklı olarak tanıyabileceği bir durumdur. Adams'a göre suçun -nesnel olduğunu gösteren- en önemli belirtilerden biri kişinin kendisine ve topluma yabancılaşması veya başkalarının ondan uzaklaşmasıdır. Suçlama bir duygu/tutum meselesi olmadığı gibi bu nesnel durum, kefaret ve affetme gibi durumlarda suçun ortadan kalkmasını da açıklayabilir.⁴²

Ahlaki bir eylemin doğru veya yanlış olmasının herkes için genel geçer bir standart olduğu kabul edildiğinde yapılması veya kaçınılması gereken ahlaki eylemler de herkes için yükümlülük ifade edecektir. Ahlaki yükümlülükler yapılması veya kaçınılması gerekli eylemlere işaret etmekle birlikte yükümlülüklerin sadece eylemlerimizle sınırlı kalmayıp aynı zamanda eylemlerimize dair seçimlerimizi [yönelimlerimizi] ve karakter özelliklerimizi de kapsadığı söylenebilir.⁴³ Bir başka ifadeyle, ahlaki eylemlerin yanı sıra yönelim ve eğilimlerimiz ile karakter özelliklerimizi iyi yönde geliştirmek de ahlaki yükümlülükler kapsamında değerlendirilebilir. Ahlaki standartlara uygun davranmanın ahlaki yükümlülük olduğu düşünüldüğünde bir eylemin, yönelim veya eğilimin ahlaken yanlış olması da bu yükümlülüklerin ihlali anlamına gelecektir. Dolayısıyla, ahlaki yaptırımların gerekli koşullarından biri ahlaki yanlış ise ahlaki yaptırımlarla ahlaki yükümlülükler arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir. Ahlaki yaptırımların gerekçesinin ahlaki yanlışlar olduğu dikkate alındığında yaptırımların yükümlülükle ilişkisi şöyle ifade edilebilir: Bir eylem *ahlaken yanlış* ise onu yapan suçludur; bir eylem *ahlaken izin verilebilir* ise kişi suçlanmaksızın onu yapabilir veya ihmal edebilir; ancak bir eylem *ahlaken gerekli* ise onu ihmal/ihlal eden suçludur.⁴⁴ Ahlaki yaptırımların ahlaki yükümlülüklerin bir gereği olduğunu savunan Adams'a göre, kişinin yükümlü olduğu eylemi iradi olarak yapmaması ya da ihmal etmesi durumunda bunun ciddi bir karşılığı olacaktır. Ahlaki yükümlülük yanlış bir eylem karşısında failden ayrı olarak ona uygun şekilde tepki

⁴¹ R. B. Edwards, *Freedom, Responsibility and Obligation*, 85.

⁴² Adams, *Finite and Infinite Goods*, 239.

⁴³ C. Stephen Evans, *God and Moral Obligations*, 2.

⁴⁴ Robert M. Adams, *Finite and Infinite Goods*, 238-239.

gösterecek kişi ya da kişilerin olmasını gerektirir. Bu nedenle, bir eylem ahlaken yanlışsa yeterli bir mazeret olmadığı sürece fail başkaları ve kendisi tarafından kınanabileceği gibi suçlanabilir, hatta cezaya maruz kalabilir.⁴⁵

Ahlaki yükümlülük, ahlaki bir öznenin yapabilme gücü kadar yapmama gücüne sahip olması, yani bir eylemi yapma veya yapmamanın kendi kontrolünde olması durumunda ahlaki bir eylemin yapılması/kaçınılması bir gereklilik/yükümlülük ifade eder. Bir kimsenin özgür iradeye sahip olmasından dolayı, herhangi bir mazereti olmadığı sürece yapmasını/kaçınmasını gerektiren yükümlülükler kişi için bağlayıcı kabul edilir. Ahlaki yaptırımların diğer gerekli koşulu olan sorumluluk, aynı zamanda kişinin ahlaki anlamda yükümlü olmasının da bir gereğidir. Kişinin hem ahlaki yükümlülük taşımasını hem de hesap vermeyi içeren sorumluluk, temelde eylem ve tutumlarının kişinin kendi kontrolünde olmasını ifade eden özgür iradeye dayanır.⁴⁶ Diğer bir ifadeyle, sorumluluk hem ahlaki değer ve yükümlülükleri hem de failin ahlaki kapasitesini öngörür. Bu kapasite, failin neyin ahlaki olup olmadığını ayırt etmesini sağlayacak bir muhakeme ve değerlendirme gücüne sahip olmasını gerektirdiği gibi bir eylemde bulunma gücü ve imkanına sahip olmayı da gerektirir.⁴⁷ Dışsal ya da içsel herhangi bir engel olmadığı sürece bu tür bir kapasitenin gereği olarak sorumluluk ahlaki yaptırımlar için de gerekçe sağlayacaktır. Bu nedenle, ahlaki yükümlülük ve sorumluluğun nesnel doğrulara dayandığı düşünüldüğünde bunlara aykırı davranmanın hem ahlaki bir yargılanmayı haklı kılabilmesi hem de bir yaptırımla karşılık bulması haklı bir beklenti olacaktır. Dolayısıyla, bir kimsenin yapılması gereken ödevleri yapabilme kapasitesi ve imkânı olduğunda yükümlülük altında olması ahlaken doğru olduğu gibi bu koşullar altında takdir edilmesi ya da ödüllendirilmesi de ahlaken doğrudur. Buna karşılık, böyle bir kapasitesi ve imkânı olmadığı kişinin yükümlülük altında olması yanlış olacağı gibi yükümlü olmadığı bir şeyi yapma/ma/sından dolayı suçlanması ya da cezalandırılması da ahlaken yanlış olacaktır.⁴⁸

Ahlaki yükümlülüklerin ihlal edilmesinin yaptırımı gerekli kılması, bu yükümlülüklerin tabiatına bağlı olarak anlaşılabilir. Ahlaki bir eylemin yapılmasını veya ahlaki yanlıştan kaçınılmasını kişi için bağlayıcı kılan da yükümlülüklerin “-meli/malı” (*ought*) şeklinde bir gereklilik içermeleri ve bu buyurucu karaktere sahip olmasından dolayı kişiye ödevler yüklemeleridir. Ahlaki yükümlülüklerin içerdiği bu gereklilik, Anscombe’ün öne sürdüğü üzere, bir yasaya bağlı olma ya da onun gerektirdiği bir

⁴⁵ Adams, *Finite and Infinite Goods*, 233-235.

⁴⁶ Gary Watson, “Two Faces of Responsibility,” 229.

⁴⁷ Randolph Clarke, “Free Will and the Conditions of Moral Responsibility,” 69.

⁴⁸ Edwards, *Freedom, Responsibility and Obligation*, 106.

gereklilik veya bir hüküm (*verdict*) gibi düşünülebilir.⁴⁹ Buna göre, ahlaki yükümlülüklerle bu gerekliliği ve buyurucu karakteri veren şeyin, bunların birtakım ilkelere dayanması olduğu söylenebilir. Ahlaki ilkeler, bir eylemin ahlaken doğru/iyi veya yanlış/kötü olduğunu belirleyen değerler ve doğrular (ahlaki normlar)dir. Ahlaki yaptırımlara da gerekçe oluşturabilecek bu değerler, ahlaki yükümlülüklerimizi de belirleyen kriterler olarak görülebilir. Bu değerlerin, herhangi bir şeye nispetle değil *bizatihi/özel (intrinsic)* değerler olduğunu öne süren Moore, ahlaki değerlerin indirgenemez gerçekliklerinin olduğunu ve bunun nesnel olmayı da gerektirdiğini savunur. Ona göre, ahlaki anlamda doğru, yanlış ve ödev/yükümlülük kavramları ise kendinde değere sahip olmayıp bu bizatihi/özel değerlerle olan ilişkilerinden dolayı nesnelidir. Özel değerlerle olan bu ilişki, ahlaki doğru veya yanlışlara değişmezlik ve tarafsızlık, dolayısıyla nesnellik kazandıran şeydir.⁵⁰

Ahlaki değerlerin ve buna bağlı olarak ahlaki yükümlülüklerin nesnel olması, bunların öznel birtakım inançlardan bağımsız şekilde bir gerçekliğe ve bir doğruluk değerine sahip oldukları anlamına gelir. Buna karşın, ahlaki doğrular kişinin inanç, duygu ve tutumlarına dayandırıldığında bu öznel inanç, duygu ve tutumların kişiden kişiye değişmesi düşünülebileceği gibi kişi için de bunlar zamanla değişebilir. Ancak ahlaki değer ve doğrular kişinin duygu, tutum ya da inanç ve iradesine dayandırıldığında bunun ne kişi için ne de başkaları için bir gereklilik/yükümlülük oluşturması beklenemez. Bu durumda, kişinin kendisi ya da bir başkası için yükümlülük getiremeyeceği düşünüldüğünde öznel tutumların ne kadar bağlayıcı olacağı ve bir tutarsızlık durumunda ahlaki bir yaptırımın uygulanıp uygulanamayacağı da belirsiz kalacaktır. Diğer taraftan, ahlaki doğrular öznel ise ahlaki yükümlülükler konusunda yanıldığımızı iddia edemeyeceğimiz gibi, yükümlülüklerin ihlalinin yanlış olarak değerlendirilmesi ve bir suçlamadan bahsetmek de pek mümkün olmayacaktır.⁵¹ Benzer şekilde, ahlaki değer ve yükümlülüklerin toplumsal bir temele sahip olduğunu düşünmek de bunların nesnel ve değişmez statüsünü açıklamak için yeterli görünmemektedir. Ahlaki değer ve yükümlülüklerin toplumsal ilişkiler düzleminde bir anlama sahip olduğunu vurgulayan Adams, bunları belirleyen şeyin toplumsal düzen olmadığını; tersine toplumsal düzeni ve yaşamı tanımlamamıza yardımcı olan şeyin ahlaki değer ve yükümlülükler olduğunu savunur. Yükümlülüğün kaynağını topluma dayandırdığımızda başkalarının gerekli gördüğünü yapmak veya itaatsizliğe karşı cezadan korkmak kişinin toplumun gerektirdiklerine uyması için gerekçe olabilir. Ancak bu tür gerekçeler yerine toplumsal

⁴⁹ Bkz. G. E. M. Anscombe, "Modern Moral Philosophy," 6-8.

⁵⁰ G. E. Moore, *Principia Ethica*, 283-284.

⁵¹ Bkz. Evans, *God and Moral Obligations*, 29.

ilişkileri belirleyen değerlerden dolayı davranmak ahlaki olarak daha geçerli bir yükümlülük olacaktır.⁵²

Adams bunun nesnel bir bakış açısıyla sağlanabileceğini savunarak öznel/izafi yaklaşımların ahlaki beklentilerimizi karşılamayacağını düşünür. Toplumsal gereklilik ahlaki yükümlülüğün bir yansıması olmakla birlikte bu yükümlülüğü, bu ilişkilerin değerini, dolayısıyla ahlaki yaptırımları da belirleyen nesnel ahlaki doğrular ve değerler olmalıdır. Diğer türlü, toplumun beklediği eylemlerin iyi olup olmadığına ve yaptırımların da uygun olup olmadığına nasıl karar vereceğimiz açık olmadığı gibi toplumun taleplerinin değişmesiyle yükümlülüklerden kurtulabileceğimiz de düşünülebilir.⁵³ Adams'ın da belirttiği üzere, insanların mevcut sosyal gerekliliklerinin belirlediği yükümlülükler bağlayıcı olsa da bunun sadece bağlamsal kalacağı, bunun dışına çıktığında yükümlülüklerin ve bunun gerektirdiği yaptırımların da anlamını yitireceği düşünülebilir. Bu nedenle, öznel veya izafi bir yaklaşımların benimsenmesi durumunda ahlakın değişime açık ve zayıf bir otorite olacağı göz ardı edilmemelidir. Buna karşın, Plantinga'nın ifade ettiği gibi, doğru olmak, yanlış olmak, yükümlü olmak gibi ahlaki niteliklerin ve bunlara ilişkin ahlaki doğruların nesnel olduğunu kabul ettiğimizde bunlar insanların inanç ve arzularından bağımsız olacaktır. Öyle ki, söz gelimi, insanlara zevk için eziyet etmenin yanlış olması, insanların çoğu ya da tümü bu davranışın tamamen kabul edilebilir olduğuna inansa dahi yine yanlış olarak kalacaktır.⁵⁴ Dolayısıyla, ahlaki değer ve yükümlülükleri ne insanlarla açıklamak ne de bir toplumla veya insanların genelinde üzerinde uzlaştığı, bir başka ifadeyle, yatay değer ve yükümlülükler olarak açıklamak onların değişmez, nesnel ve evrensel karakterini ortaya koyabilir. Bu durumda, öznel ve izafi yaklaşımların, ahlaki yaptırımlar için gerekli olan ahlaki yanlış koşulunu karşılayamadıkları gibi benzer şekilde ahlaki yükümlülük ve sorumluluk koşulunu karşılamak için de yeterli olamayacakları sonucuna varmak kaçınılmazdır.

Ahlaki yükümlülük ve sorumluluğa bağlı olarak ahlakın bir müeyyideyi gerekli kılması ahlakın nihai amacı da doğrudan ilişkili görünmektedir. Bir kimsenin ahlaklı olmasının nihai amacının mutluluğa ulaşmak olduğu düşünülebilir. Bu durumda kişi, ahlaki normlara aykırı davranmanın mutsuzluğa götürebileceği düşüncesiyle kendi çıkarına uygun olarak ahlaka uygun davranmayı hedefleyebilir. Yine kendi mutluluğunun başkalarının mutluluğuna bağlı olduğunu düşünerek toplumun mutluluğunu da ahlaklı olmanın bir amacı olarak gözetebilir. Veyahut da bu dünyada adaletin olmadığını düşünerek Tanrı'nın ödüllendireceği veya cezalandıracağı beklentisiyle öte dünyada adaletin ve mutluluğun gerçekleşeceğine

⁵² Adams, *Finite and Infinite Goods*, 242.

⁵³ Bkz. Adams, *Finite and Infinite Goods*, 244-248.

⁵⁴ Alvin Plantinga, "Naturalism, Theism, Obligation and Supervenience," 249.

inanarak ahlaklı olmaya çalışabilir. Bu tür motivasyonların ahlaklı olmaya katkısı olacağı düşünülse de kişinin ahlaklı olmasının temel gerekçesinin bir eylem doğru ise doğru olduğu için yapmak veya yanlış ise yanlış olduğu için kaçınmak olduğu söylenebilir.⁵⁵ Böyle bir gerekçeyle ahlaklı olmayı amaçlamak; (bu dünyada) hedeflenen fayda veya mutluluğa ulaşmak için yeterli olamasa da yine de insanın iyiliğe ulaşması, erdemli ve mutlu bir yaşam sürmesi için gerekli görünmektedir. Nitekim Kant ahlaklı olmanın salt iyiyi isteme ile gerçekleşeceğini, bunun mutluluğa layık olmanın da bir koşulu olduğu düşüncesiyle bu sezgiyi destekler görünmektedir.⁵⁶ Ahlaki anlamda bir dönüşüm ve olgunluk insan için gerekli ise insanın bu dönüşümü ve olgunluğu gerçekleştirmesinde ahlaki yükümlülükleri yerine getirmesi kaçınılmazdır. Ahlaki müeyyide ise bu idealin gerçekleşmesine katkı sağlayabilir. Ahlaki yaptırımlar, yapılan yanlışlar ve bunun sonucunda oluşan kötülük ve haksızlıklar karşısında adaletin gerçekleşmesi amacını içinde barındırdığı gibi kişiyi yanlış yapmaktan alıkoymak için caydırıcı ve düzeltici bir işleve de sahiptir. Bu bir anlamda kişinin ahlaki karakteri ve davranışlarına yönelik bir kontrolü ifade eder. Ahlaki sorumluluk kişinin kendisini kontrol edip etmemesiyle ilişkili iken başkalarına karşı sorumlu olmak ise sosyal kontrolü sağlar.⁵⁷ Dolayısıyla, ahlaki yaptırımların hem kişisel hem de toplumsal kontrol ile ahlaki ideali gerçekleştirmemize yardımcı olmak noktasında bu tür bir iyiliğe ve dönüşüme katkısının önemli olacağı inkar edilemez. Diğer türlü ahlaki eylemlerimizin sonuçlarına ilişkin herhangi bir yaptırım olmasaydı ahlaklı olmayı ne kadar sürdürebilirdik veya neden ahlaklı olmak durumundayız?

Bir müeyyide olmaksızın ahlaki yükümlülük ve sorumluluğun tek başına bir anlamı olduğunu söylemek de zor görünmektedir. Bir kimsenin yanlış olduğunu bildiği bir eylemi yapması mümkün olduğu gibi doğru olduğunu bildiği bir eylemi yapmaktan kaçınması da mümkündür. Böyle bir durumda ahlaki bir yargılama ve yaptırım uygulanmadığında o kimsenin yükümlü ve sorumlu olmasının anlamlı olduğu söylenemez. Diğer taraftan, söz gelimi “Sözünü tutmalısın, “Yalan söylememelisin” gibi yükümlülük bildiren durumlarda, iradesi zayıf bir kimse bunları yerine getirmede başarısız olduğunu kabul etmesine rağmen bu başarısızlığını aşmasına yardımcı olacak motivasyonlara ihtiyaç duyabilir. Bu noktada ahlaki bir yaptırımın olması kişinin ahlaki gelişimine de yardımcı olacak önemli bir motivasyon olarak görülebilir. Bu durum elbette yaptırımın tek başına ahlaklı olmanın gerekçesi olduğu anlamına gelmez. Bir kimsenin salt ceza korkusuyla ahlaklı olmasını beklemek zor olacağı gibi bir ödül beklentisiyle ahlaklı olmayı amaçlaması da makul görünmemektedir. Bununla birlikte, ahlakın nihai amacı dikkate alındığında sonuçlarından tamamen bağımsız bir ahlaki

⁵⁵ Bkz. John Hospers, “Why Be Moral?,” 730-746.

⁵⁶ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 8.

⁵⁷ Edwards, *Freedom, Responsibility and Obligation*, 93.

davranışın da kişide nasıl ahlaki gelişimi sağlayabileceği açık değildir. Bu bir anlamda ahlakın amacının olmasını da reddetmek anlamına gelebilir. Kant'ın ahlakın nihai amacının en yüksek iyiye ulaşmak olduğu düşüncesini bu minvalde yorumlamak mümkündür. Her ne kadar Kant böyle bir ideale ulaşmanın koşulsuz bir ahlakla sağlanacağını düşünse de insan bu idealin gerçekleşmesini, sonucunda ulaşmayı hedeflediği bir ödül olarak görebilir.⁵⁸ O halde, bir yaptırımın olmasının, ahlaklı olmaya ve ahlakın nihai amacını gerçekleştirmeye engel değil, tersine pekiştirici bir işlev göreceği söylenebilir.

Diğer taraftan, insanın ahlaken doğru eylemde bulunma ve daha iyi olma çabası bu sorumlu tutulma, hesaba çekilme ve ödül ve cezanın/yaptırımın olmasıyla da desteklenebilir. Çünkü ahlaki eylemleri değerlendirecek ve yargılayacak içsel ve dışsal herhangi bir otoritenin olmaması kişinin sorumlu tutulmasını ortadan kaldıracak gibi ahlaki davranmayı bir süre sonra gereksiz görmeye de yol açabilir. Oysa ahlaki eylemlerin değerlendirilmesinde/yargılanmasında nesnel kriterlerin olması ve bunun teminatını ve denetimini/kontrolünü sağlayan bir otoritenin olması ahlakın sürekliliğini ve ahlaki olgunlaşmayı da açıklayabilecektir. Kaldı ki, yalan söylemek, sözünde durmamak gibi ahlaken yanlış bir eylemi yaptığımızda bunun huzursuzluk ve pişmanlık duymamıza yol açtığı, başkalarının da böyle bir eylem karşısında sessiz kalmadıkları bilinen bir durumdur. Bu durum pratikte de ahlakın bir yaptırımdan bağımsız olmadığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla, herhangi bir sorumluluğun ve yaptırımın olmadığı bir yükümlülüğün/ödevin yeterli olacağı düşünülemediği gibi bu şekilde salt ödevi yerine getirmenin kişiyi ahlaki anlamda nasıl dönüştürebileceği de açık görünmemektedir.

Peki ahlaki yaptırımlar ile ahlaki değer ve yükümlülükler arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşündüğümüzde, ahlaki yaptırımların dayandığı otorite ne olmalıdır? Ahlaki yaptırımların kaynağının ne olabileceği anlamına gelen bu soru, ahlaki değer ve yükümlülüklerin kaynağının ne olacağına bağlı olarak yanıt bulabilir. Ahlaki yükümlülükleri nesnel ve değişmez kılan ahlaki değerler ise benzer şekilde ahlaki müeyyideye nesnellik kazandıran şey de bu değerlerle olan ilişkisi olsa gerektir. Ahlaki değerlerin bizatihi/özel olması onların yatay düzlemlere indirgenemeyecek değerler olduğu, bu nedenle bu düzlemlere aşkın olduğu anlamına gelir. Bir başka ifadeyle, varlığı aşkın bir düzleme/kaynağa dayandırılan bir şeyin ancak özel değer ifade edebileceği düşünüldüğünde ahlaki değerlerin bağlayıcılığının da bu değerlerin aşkın olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Tabii, tarihsel, toplumsal, ekonomik gibi düzlemlerde birçok şeyin bağlayıcı olduğu düşünülebildiği halde bunların pratik ya da pragmatik açıdan bağlayıcı olduğu ve dikey anlamda bir değer

⁵⁸ Bkz. Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 141-142.

ifade etmeyecekleri açıktır.⁵⁹ Dolayısıyla, ahlaki değerlerin aşkın/dikey ve özsel olmasının onların nesnel, zorunlu ve bağlayıcı olmalarını gerektireceği düşünüldüğünde bu değerler ahlaki yükümlülüklerin de benzer şekilde nesnel, zorunlu ve bağlayıcı olmasını gerektirecektir. Ahlaki değer ve yükümlülüklerin bu tür bir karaktere sahip olması onların aşılamaz ve değiştirilemez olmalarını açıkladığı gibi ahlaka bu statüyü kazandıran şey bu değer ve yükümlülüklerin kaynağının aşkın bir düzleme referansının olması durumunda mümkün olabilir. Bir başka ifadeyle, ahlaki değer ve yükümlülüklerin, bize yapılması veya kaçınılması gerekli olanı bir yasa gibi kendisini dayattığını ve sorumlu hissetmemize yol açtığını, yanlış yaptığımızda ise bir huzursuzluk duymamıza neden olduğunu dikkate aldığımızda bu değer ve yükümlülüklerin kaynağının bizi aşan bir *zihin* olduğunu pekala savunulabiliriz.⁶⁰ Dolayısıyla, ahlaki değer ve yükümlülüklerin aşkın olan karakterini aşkın bir varlıkla (*zihinle*), yani Tanrı'yla ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim Tanrı'nın aşkın, her şeyi bilen, zorunlu ve bizatihi iyi olduğunu dikkate aldığımızda, ahlakın kaynağını Tanrı'ya dayandırmanın bu değerlere atfettiğimiz nitelikleri koruyacağı ve onlara ilişkin bir açıklamanın da kaynağı olacağını düşünmek makul görünmektedir.⁶¹

Ahlaki değer ve yükümlülüklerin aşılamaz düzeyde bağlayıcı karakteri onların nesnel ve evrensel olmasını izah ettiği gibi ahlakın neden bir müeyyide gerektirdiğini de açıklamaktadır. Ahlaki yükümlülüklerle müeyyide arasında doğrudan bir ilişki olduğunu dikkate aldığımızda ahlaki değer ve yükümlülükleri dayandırdığımız düzlem aynı şekilde ahlaki müeyyidenin de nihai kaynağı olarak görülebilir. Bu durumda, ahlaki değer ve yükümlülüklerin temeli Tanrı'ya dayanıyorsa benzer şekilde ahlaki müeyyidenin de nihayetinde Tanrı'ya dayandırılması gerektiğini düşünebiliriz. Diğer türlü, ahlaki öznenin neden kendisinden bağımsız kriterlerle yargılama ve yaptırıma konu olduğunun ve yine neden toplumsal düzlemde kişilerin birbirini ahlaki yargılamaya tabi tuttuğunun bir izahı olmalıdır. Kaldı ki, ahlaki bir yanlış yapması durumunda kişinin kendisini yargılamaktan kaçınması ya da toplum tarafından yargılanmaması durumu da söz konusudur. Bir eylemin yanlış olduğu ya da bir karakter, niyet veya tutumların kötü olduğu nesnel bir olgu ise, failin bu tür bir eylemde bulunması veya bu karakter ve tutumlara sahip olması durumunda yargılayan bir otoritenin olmaması ahlakın amacına uygun olmayacağı gibi bu otoritenin kişi ya da toplum tarafından gerçekleştirilmesi de her zaman ahlakın amacına uygun şekilde gerçekleşmeyebilir. Diğer taraftan, bir kimse ahlaki bir eylemde bulunduğu bunun başkalarına açık olması mümkün olduğu halde kişinin ahlaki niyet ya da karakterini açık hale getirmemesi de

⁵⁹ M. Sait Reçber, "Değerlerin Aşkınlığı Üzerine," 467- 470.

⁶⁰ C. S. Lewis, *Mere Christianity*, 25.

⁶¹ Reçber, "Değerlerin Aşkınlığı Üzerine," 472.

mümkündür. Bu durumda, kişinin sadece eylemlerini değerlendirmenin ahlaken doğru olmadığı düşünüldüğünde ahlaki niyet, karakter ve tutumlarının da bir karşılığı olması beklenir. Bu noktada adaletin gözetilmesinde kişinin kendisini yargılayacak merciin vicdanı olduğu, dışsal herhangi bir müeyyide olmasa bile bir yaptırım gücü olarak vicdan azabından uzak kalamayacağı öne sürülebilir. Ancak, bir kimsenin vicdani duygusunu bastırmasının mümkün olabileceği, yükümlülüğün ihlali durumunda oluşan vicdan azabından kurtulma çabası içine girebileceği de düşünülebilir. Bu durumun farkında olan Mill, ahlaki yükümlülüklerin dayanağı ne olursa olsun bu yükümlülüklerin ihlali karşısında vicdanın nihayetinde kolayca susturulabilecek bir duygu olduğunu öne sürer.⁶²

Kişinin yaptırım gücü yüksek olan vicdandan kurtulması mümkünse onu ahlaken yükümlü tutacak ve yargılayacak daha zayıf yaptırım kaynaklarından kurtulabilmesi de pekala mümkündür. Bu durumda, ahlakın amacı başkaları ya da toplumun bir yaptırım uygulayıp uygulamadığına bağlı olarak gerçekleşemeyeceği gibi kişinin vicdanı da her zaman doğru bir yargılama işlevi göremeyebilir. Kaldı ki, ahlaki eylemler başkalarına açık ve onlarla ilişkili olduğunda bunun başkaları tarafından bir karşılık görmesi zorunlu olmadığı gibi ne tür bir karşılık göreceği de olumsal bir durumdur. Kişi yanlış yapabilir ama suçlanmayabilir; yanlış yapmadığı halde kendini suçlu hissedebilir veya başkaları tarafından suçlanabilir. Ancak, ahlaki bir eylem ya da tutumun yanlış/kötü olması durumunda bir karşılık bulması ya da yaptırıma tabi tutulmasının zorunlu olmaması ahlaki yaptırımların ahlaki bir gereklilik olmadığı anlamına gelmemelidir. Bir başka ifadeyle, yaptırımların uygulanıp uygulanmamasının ya da nasıl uygulanacağını olumsal bir durum olması yaptırımların da olumsal olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, ahlaki yükümlülükler zorunlu ve bağlayıcı ise bunların ihlal edilmesi halinde bir yaptırımın olması da ahlaki bir zorunluluk/gereklilik olacaktır. Bu noktada, ahlaki yaptırımları uygulayan otorite ile bu yaptırımların dayanağının birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Ahlaki bir otorite olarak vicdanın, bir başkasının ya da toplumun ahlaki bir yanlış karşısında yaptırım uygulaması, bu yaptırımların nihai kaynağının vicdan ya da toplum olacağı anlamına gelmeyeceği gibi herhangi bir yaptırımın uygulanmaması durumunda kişinin bir yaptırımı hak etmeyeceği de söylenemez.

Diğer taraftan, ahlaki müeyyidenin doğru şekilde ve doğru zamanda, hatta doğru kişiye uygulanıp uygulanmadığı noktasında bir yargıya varmanın bir yanılıyla karşı karşıya kalması da mümkündür. Gerek kişinin kendisi gerekse kişiler arası ilişkiler ya da toplumsal düzlemde ahlaki bir değerlendirmenin her zaman doğru olup olmadığından emin

⁶² Bkz. Mill, *Utilitarianism*, 143.

olamayacağımız gibi bir kimsenin suçlanmaya değer olup olmadığı ya da ne tür bir yaptırım hak ettiği konusunda da emin olamayabiliriz. Bu durum, ahlaki değerlendirmenin nesnel olmasından ayrı olarak bizim bu değerlendirmeye ilişkin epistemik bir eksikliğimizin olabileceğini gösterir. Bunun yanı sıra, ahlaki suçlanmayı hak eden bir kimseye uygulanacak yaptırım konusunda kimi zaman duygularımızı kontrol etmek zorlaşabilir; iyilik ve adalet duygularımızdan ziyade intikam duygusu da baskın çıkabilir.⁶³ Tüm bu güçlükleri dikkate aldığımızda ahlaki yaptırımın doğruluk koşullarının gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda nihai bir karara varmak bazen zorlaşabildiği gibi yaptırımların adil şekilde uygulanıp uygulanmadığı da belirsiz kalabilir. Dolayısıyla, ahlaki yaptırımların nihai amacının tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için kuşatıcı bir bilgi ve değerlendirmeye ihtiyaç olduğu gibi iyi niyet ve iradenin de işbaşında olması beklenir. Diğer türlü, kişinin ahlaki niyet, karakter, tutum ve eylemlerini ne vicdanı ne de başkalarının doğru ve adil bir şekilde yargılayabileceği düşünüldüğünde ahlaki sezgi ve beklentilerimizin bir boşlukla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olacaktır.

Ahlaki bir yanlıştan dolayı kişinin her zaman doğru ve adil bir şekilde yargılanamayacağı dikkate alındığında ahlaki yaptırımların da nihai olarak kişiyi ve toplumu aşan bir düzleme referansla mümkün olduğunu düşünebiliriz. Nitekim, yaptırımın kişinin kendisi tarafından gerçekleşmesi durumunda kendisinden bağımsız nesnel kriterleri dikkate alarak yaptığı gözden kaçırılmamalıdır. Yine vicdanın da kişiyi yargılamasının, suçluluk duygusu hissettirmesinin ve vicdan azabıyla baş başa bırakmasının bağımsız kriterlere dayanacağı açıktır. Öyle ki, vicdanın tüm insanlarda benzer şekilde bir yaptırım gücüne sahip olduğu, bunun insanın öğrendiği ya da geliştirdiği bir duygu olmadığı ya da nasıl kendi başına yargılayıcı olabileceği düşünüldüğünde vicdanın da insanı aşan bir kaynağa dayanması gerektiği söylenebilir. Newman da bu duruma, vicdanın bu tür bir suçluluk duygusu ya da utancı taşımasının ancak insanı aşan bir zat (Tanrı) karşısında olması gerektiği düşüncesiyle dikkat çekerek vicdanın Tanrı'nın içimizdeki sesi olduğunu savunur.⁶⁴ Dolayısıyla, ahlaki bir yükümlülük ve sorumluluğu taşıma kapasitesine sahip olan bir failin ahlaken yanlış bir niyet, karakter, tutum ya da eylem içine girmesi durumunda onun doğru ve adil bir şekilde yargılanmasının ancak aşkın bir otoriteyle mümkün olabileceği açık görünmektedir. O halde, ahlaki bir otorite olarak vicdanın ya da toplumun/başkalarının ahlaki beklentilerimize tam anlamıyla karşılık veremeyeceği dikkate alındığında ahlaki yaptırımların nihai kaynağının her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mükemmel irade ve iyilik sahibi bir varlık olması gerektiğini savunmak tek makul seçenek olacaktır. Ahlaki değer,

⁶³ Bkz. Jon Nuttall, *Ahlâk Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, 81-82.

⁶⁴ Bkz. William J. Wainwright, *Religion and Morality*, 33-34.

yükümlülük ve yaptırımların kaynağının zati (*personal*) niteliklere sahip bir Tanrı olduğunu kabul ettiğimizde Tanrı'nın ahlakın nihai amacının tam anlamıyla gerçekleşmesini temin edeceğini düşünmek ahlaki sezgi ve beklentilerimizi de karşılayacaktır.

Sonuç

Ahlaki, yükümlülükten ve sorumluluktan bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi bir yaptırımdan da ayrı düşünemeyiz. Ahlaki yükümlülükler ile ahlaki müeyyide arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşündüğümüzde ahlaki yükümlülüklerin kaynağını dayandıracığımız temel aynı şekilde müeyyidenin de kaynağı olarak görülebilir. Ahlakın, bir otorite olarak aşkın bir düzleme dayandığını kabul ettiğimizde ahlaki müeyyidenin kaynağının da böyle aşkın bir otorite olması gerekir. Bir başka ifadeyle ahlaki değer/doğruların ve yükümlülüklerin kaynağı Tanrı ise ahlaki yaptırımın kaynağı da nihai olarak Tanrı olmalıdır. Dolayısıyla ne vicdan ne de başka insanlar adaletin yerine getirilmesi noktasında yeterli görünmediğine göre adaletin tesisi ve teminatı ancak Tanrı ile olabilir. Ahlaki değerlerin, yükümlülük ve yaptırımların kaynağı Tanrı olduğunda ahlakın nihai amacı ve idealinin gerçekleşmesi için de Tanrı'nın ahlaki niyetimize, karakterimize ve eylemlerimize hem bu dünyada hem de öte dünyada karşılık vermesi beklenir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Adams, Robert Merrihew. *Finite and Infinite Goods: A Framework for Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Anscombe, G. E. "Modern Moral Philosophy." *Philosophy* 33:124 (1958): 1-19.
- Ayer, A. J. *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Publications, Inc., 1952.
- Clarke, Randolph. "Free Will and the Conditions of Moral Responsibility." *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 66:1 (1992): 53-72.
- Coates, D. Justin ve Neal A. Tognazzini. "The Contours of Blame." *Blame: Its Nature and Forms*, ed. D. Justin Coates ve Neal A. Tognazzini, içinde 3-26. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlaki Müeyyide." *İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar*, içinde 173-200. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

- Darwall, Stephen. *The Second- Person Standpoint: Morality, Respect and Accountability*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.
- Edwards, Rem Blanchard. *Freedom, Responsibility and Obligation*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1969.
- Evans, C. Stephen. *God and Moral Obligation*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Haji, Ishtiyaque. *Moral Appraisability: Puzzles, Proposals and Perplexities*. New York: Oxford University Press, 1998.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant'ın Felsefesi*. Çev. Takiyettin Mengüşoğlu. Ankara: Doğubatı, 2012.
- Hospers, John. "Why Be Moral?". *Reading in Ethical Theory*, ed. Wilfrid Sellars ve John Hospers, içinde 730- 746. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1970.
- Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2020.
- Lewis, C. S. *Mere Christianity*. New York: HarperCollins, 2001.
- Mill, John Stuart. *On Liberty, Utilitarianism and Other Essays*. ed. Mark Philp, Frederick Rosen. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Moore, G. E. *Principia Ethica*. Ed. Thomas Baldwin. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Nuttall, Jon. *Ahlâk Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Özturan, Hümeýra. "İdeal Bir Müeyyide Teorisi Nasıl Olabilir?". *Ahlak ve Müeyyide: Ahlakın Anlamı ve Sınırları Üzerine Konuşmalar*, ed. Ömer Türker, içinde 137-156. İstanbul: Nobel Yayınları, 2017.
- Plantinga, Alvin. "Naturalism, Theism, Obligation and Supervenience." *Faith and Philosophy* 27:3 (2010): 247-272.
- Pojman, Louis P. ve James Fieser. *Ethics: Discovering Right and Wrong*. Boston: Cengage Learning, 2017.
- Rachels, James. "Subjectivism." *A Companion to Ethics*, ed. Peter Singer, içinde 432-441. Malden: Blackwell Publishers, 1993.
- Reçber, M. Sait. "Değerlerin Aşkınlığı Üzerine." *Felsefe-Edebiyat ve Değerler*, ed. C. Kabakcı ve S. Yakar, içinde 463-473. Ankara: Öncü Basımevi, 2014.
- Robinson, Daniel N. *Praise and Blame: Moral Realism and its Applications*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Scanlon, T. M. *Moral Dimensions: Permissibility, Meaning, Blame*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2008.
- Scanlon, T. M. "Interpreting Blame." *Blame: Its Nature and Forms*, ed. D. Justin Coates ve Neal A. Tognazzini, içinde 85-99. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Sher, George. *In Praise of Blame*. Oxford: Oxford University, 2006.

- Smith, Angela M. "Moral Blame and Moral Protest." *Blame: Its Nature and Forms*, ed. D. Justin Coates ve Neal A. Tognazzini, içinde 27-48. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Stevenson, C. L. "Emotive Meaning of Ethical Terms." *Readings in Ethical Theory*, ed. Wilfrid Sellars ve John Hospers, içinde 254-266. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1970.
- Strawson, P. F. *Freedom and Resentment and other Essays*. New York: Routledge, 2008.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Ahlâk*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2001.
- Wainwright, William J. *Religion and Morality*. Burlington: Ashgate, 2005.
- Wallace, R. Jay. *Responsibility and the Moral Sentiments*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Wallace, R. Jay. "Dispassionate Opprobrium: On Blame and Reactive Sentiments." *Reasons and Recognition: Essays on the Philosophy of T. M. Scanlon*, ed. R. J. Wallace, R. Kumar ve S. Freeman, içinde 348-37. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Watson, Gary. "Two Faces of Responsibility." *Philosophical Topics* 24:2 (1996): 227-248.
- Wong, David. "Relativism." *A Companion to Ethics*, ed. Peter Singer, içinde 442-450. Malden: Blackwell Publishers, 1993.